

Концептуальна та мовна картини світу в аспекті зіставного мовознавства

Л. Л. Славова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: slavovall16@gmail.com

Paper received 28.10.17; Revised 03.11.17; Accepted for publication 05.11.17.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PH2017-145V41-12>

Анотація. Стаття присвячена питанням реконструкції мовної та концептуальної картин світу в аспекті зіставного мовознавства. Один із основних методів реконструкції є моделювання. Картину світу визначаємо як уявлення людини про оточення, що фіксується у мовній формі, з одного боку, та є результатом концептуальної репрезентації дійсності через систему ключових концептів, – з іншого.

Ключові слова: картина світу, модель, моделювання, реконструкція, мовна особистість.

Вступ. Підхід, націлений на виявлення особливостей відображення оточуючого світу у мовних одиницях, є актуальним у зіставних студіях. Спроби реконструкції концептуальної та мовної картин світу на основі різного мовного матеріалу, зіставлення їхніх окремих фрагментів наразі численні та надзвичайно перспективні [1, с. 79–82; 2, с. 9–14].

Короткий огляд публікацій за темою. Модель дійсності, що відображена у свідомості людини, – це картина фактів, "картина світу" [3, с. 8]. Дослідження мовних картин світу актуально для зіставної лексикології та семасіології. Зіставні дослідження у руслі когнітивно-дискурсивної парадигми спрямовані на встановлення специфіки концептуалізації та категоризації світу різнорівневими мовними засобами. Внаслідок того, що представники різних лінгвокультур мають свої особливості концептуалізації, спостерігаються відмінності в їхніх картинах світу [4, с. 265–268]. За О. С. Кубряковою, картина світу є глобальним образом світу, що є результатом усієї духовної активності людини. Вона виникає у неї під час контакту зі світом [5, с. 18].

Останнім часом картини світу розглядають як систему ціннісних орієнтацій, що закодовані в асоціативно-образних комплексах мовних одиниць, та реалізується через інтерпретації цих образних основ за допомогою звернення до еталонів та стереотипів світосприйняття, що характерні для певної лінгвоспільноти, які й зумовили їхнє існування [6, с. 374 та ін.]. Людину в мовній картині світу розглядають у двох аспектах: 1) людина є об'єктом мовної концептуалізації світу; 2) людина є суб'єктом мовної картини світу [7, с. 188].

Поняття картини світу будуватиметься на вивченні уявлень людини про світ. Кожна мова по-своєму членує світ, тобто кожна мова існує у формі особливої картини світу. Мова фіксує в лексичних значеннях слів результати пізнання та сприйняття світу людиною. Сукупність цих знань, закріплених у мовній формі, є мовною картиною світу. Ця картина світу формує тип ставлення людини до світу та задає норми її поведінки у світі, визначає його ставлення до світу [8; 9]. Картина світу фіксує певний образ світу, формування якого співвідноситься з певною логікою світорозуміння [10, с. 33].

Картина світу окремої лінгвоспільноти культурно специфічна. Проте й кожна людина має свою індивідуальну, яка виступає одним із варіантів культурно специфічної картини світу [11, с. 71]. Оскільки остання є базисним компонентом світобачення людини, то вона сприяє тісному зв'язку знань та поведінки людей у суспільстві; формує тип відношення людини до світу.

З огляду на наведені визначення доцільно, на нашу думку, визначити **картину світу** як уявлення людини про оточення, що фіксується у мовній формі, з одного боку, та є результатом концептуальної репрезентації дійсності через систему ключових концептів, – з іншого.

Мета статті полягає у визначенні основних підходів до визначення мовної та концептуальної картин світу в аспекті зіставного мовознавства та проблеми її реконструкції.

Методи. Один із основних способів реконструкції картини світу є моделювання. Метод структурного моделювання був закладений Ю. М. Карауловим, який базується та тезі про те, що будь-який об'єкт можна досліджувати лише на моделях [12, с. 227]. Моделювання передбачає таку процедуру: 1) визначення номенклатури елементів, що входять до картини світу; 2) їх структурування [13, с. 77]. Крім того, для реконструкції використовувались методи і прийоми порівняльно-історичного та зіставно-типологічного мовознавства, лінгвоперсонології та лінгводискурсіології.

Виклад основного матеріалу. У створенні мовної картини світу етносу значущими є певні компоненти комунікативної компетенції [14, с. 27], а саме мовний, мовленнєвий, прагматичний і лінгвокультурний. Те, як культура відображається у свідомості людини, становить її культурну компетенцію. Культурна компетенція включає лінгвокультурну компетенцію – відображення лінгвокультури у свідомості особистості, а саме уявлення про загальні норми та традиції вербального й невербального спілкування у межах певного соціально-етнічного суспільства [15, с. 42–43]. Лінгвокультурний фактор детермінує вибір мовних одиниць мовною особистістю, зумовлює структуру презентації інформації та стиль мовця, вибір концептів, спектр прецедентних текстів. Рівень сформованості мовної і концептуальної картини світу дозволяє створити враження про те, як особа сприймає навколишній світ, як вона категоризує та вербалізує предметний світ та досягає когнітивного консонансу в комунікативній взаємодії з представниками своєї та чужої лінгвосоціоетнокультур. Мовна здатність є динамічним утворенням, механізмом, який забезпечує використання "психологічних знарядь". Процес використання цих знарядь, культурні правила їх вибору та ситуативна організація перебувають поза власне мовною здібністю. Вони належать до комунікативної компетенції, яка разом із мовною здібністю утворює мовну особистість [16, с. 223]. Належний рівень сформованості комунікативної компетенції як одна з передумов успішної дискурсивної діяльності мовної особистості є більш широким поняттям порівняно з дискурсивною компетенцією. Дискурсивна компетенція є складовою комунікативної компетенції, яка дозволяє вимірювати рівень сформованості вмінь особистості в здійсненні ефективної та результативної дискурсивної діяльності. Під комунікативною компетенцією розуміють уміння будувати ефективну мовленнєву діяльність, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, що притаманні конкретному етносу.

Виразність мовлення як риторичний складник комунікативної компетенції мовної особистості політика

пов'язана з прагматичним впливом на адресата, виявляється в доборі елементів мовного коду, засобів риторики: ритміки мовлення, риторичних фігур, тропів, крилатих висловів тощо, а також у чіткості мовлення, умінні побудови повідомлення (висловлень) із найвищим перлокутивним ефектом [17, с. 33]. У процесі комунікації реципієнт сприймає інформацію, яка співвідноситься з його інформаційно-пізнавальною й комунікативно-прагматичною програмами, певним рівнем компетенції реципієнта та базується на його знаннях. Мовна особистість політика має не лише знання мови, а й знання про її використання, а також знання принципів мовленнєвого спілкування, крім цього, необхідно є наявність позамовних знань, що розглядаються в їх зв'язку з мовними і становлять певний континуум таких різновидів: соціального, колективного та індивідуального знання. Загальна база знань мовної особистості політика включає лінгвістичні, паралінгвістичні та фонові знання. Прецедентні феномени поступово входять до когнітивної бази особистості, і відповідно підвищується рівень сформованості фонових знань.

Носієм мовної свідомості є мовна особистість політика, тобто людина, яка існує в мовному просторі – у спілкуванні, у стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, у значеннях мовних одиниць та смислах текстів [18, с. 8]. Мовна свідомість реалізується в мовленнєвій поведінці. Говорячи про мовну свідомість політика, ми маємо мати на увазі ті особливості мовленнєвої поведінки індивідуума, які визначаються комунікативною ситуацією, її мовним та культурним статусом, соціальною належністю, статтю, віком, психічним типом, світоглядом. Одним із способів представлення мовної свідомості є тезаурус.

Люди, які належать до різних культур, по-різному сприймають світ. Культура національно-лінгвокультурного суспільства постає для кожного конкретного представника як сукупність культурних предметів, які дані кожному конкретному членові суспільства для розпредмечування, у процесі якого в людини формуються родові здібності у вигляді умінь та навиків здійснення діяльності з вигодовлення предметів – аналогів тих, які були дані для розпредмечування [19, с. 28–29].

Мовна особистість існує в просторі культури, у поведінкових стереотипах та нормах та ін. Визначальна роль у культурі належить цінностям нації, згорнутим у концепти. Культурні цінності – це система, у якій можна виділити універсальні та індивідуальні, домінуючі та додаткові смисли. Вони знаходять вираження у мові здебільшого в пареміологічному фонді та прецедентних текстах [20, с. 119–120]. Мовна особистість є носієм культурних цінностей, як предмет зіставного дослідження – узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-

діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій на кожному з рівнів мовної особистості [21].

Мовна картина світу фіксує зміни, що відбуваються в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і всіх її носіїв [21]. Різні системи та структури мов зумовлюються особливостями свідомості її носіїв. Зміна в мові слугує відображенням змін у мисленні її носіїв. В. фон Гумбольдт розглядав концептуальну картину світу як спосіб організації ментальної субстанції [22, с. 43–44], а О.О. Потебня як "об'єктивовану думку суб'єкта" [23, с. 17–19]. Мовна картина світу лише фіксує зміни, що відбуваються в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і всіх її носіїв [21]. Різні системи та структури мови зумовлюються особливостями свідомості носіїв мови. Зміна у мові слугує відображенням змін у мисленні її носіїв.

Мовна особистість як узагальнений образ носія мови відображає основні явища етнонаціонального світосприйняття за допомогою ключових концептів. Концептуальна картина світу окремої мовної особистості й лінгвокультури загалом організується у концептосферу, основною характеристикою якої є ті можливості сумісного "творення смислів", що вона відкриває перед носіями мови [24, с. 110].

Картина світу у проекції на політичний дискурс є викривленою (сконструйованою). Особливості відображення світу людиною відбиває теорія симулякрів Жана Бодрієра. У цій теорії, зокрема, йдеться про те, що нині людина живе у світі, викривленому не лише нетами логіки та мови, у світі, переграному у художніх творах, де універсум "створено заново", але у світі симулякрів, у якому "карта передреє територію" [25, с. 6] і "ера симуляції відкривається [...] через ліквідацію усіх референцій – більше того: через штучне воскресіння їх у системах знаків, матеріалі ще більш в'язкому, аніж смисл [...]" [25, с. 7]. Провідними ознаками будь-якої моделі світу є скорочення, викривлення і генералізація [26, с. 10], тобто люди стикаються не безпосередньо зі світом, а оперують моделлю того, що, як вони вірять, є світом. Мовна картина світу не є дзеркальним відбиттям реальності, оскільки в результаті скорочення, викривлення та генералізації, ми маємо справу з викривленим мовно-ментальним світом, тобто зі сконструйованою картиною світу.

Висновки. Людина є суб'єктом мовної картини світу, яка сприяє тісному зв'язку знань та поведінки людей у суспільстві та формує тип відношення людини до світу. Мова фіксує в лексичних значеннях слів результати пізнання та сприйняття світу людиною. Сукупність цих знань, закріплених у мовній формі, є мовною картиною світу. Перспектива дослідження вбачається в реконструкції образу мовної особистості в різних дискурсивних практиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бублейник Л.В. МКС: лексичні та словотвірні українсько-білоруські кореляції // Проблеми зіставної семантики. К. : КНЛУ, 2003. Вип. 6. С. 50–56.
2. Денисова С.П. Картина світу та суміжні поняття в зіставному дослідженні // Проблеми зіставної семантики. К. : КНЛУ, 2005. Вип. 7. С. 9–14.
3. Витгенштейн Л. Философские работы; пер. с нем. М. С. Козловой. М. : Гнозис, 1994. Ч. I. 612 с.
4. Манакин В.Н. Языковые картины мира в перспективах контрастивной лексикологии // Культура народов Причерноморья : научн. журн. / Крым. научн. центр НАН Украины. Симферополь : 2002. № 2. С. 265–268.
5. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. М. : Наука, 1991. 239 с.
6. Опарина Е.О., Сандомирская И. И. Фразеология и коллективная культурная идентичность // Profilowanie w języku i w tekście. Lublin, 1998. С. 373–379.
7. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие. М. : Флинта: Наука, 2010. 328 с.
8. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: монография. К. : ВПЦ "Київський університет", 2002. 293 с.
9. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М. : ЧеРо, 2003. 349 с.
10. Попко Л.П. Неологизация в языке как трансляция культурно-лингвистической ментальности : монография. Днепропетровск : ГАРККиИ, 2007. 363 с.

11. Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие. М. : Издательский центр "Академия", 2006. 336 с.
12. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М. : Наука, 1987. 263 с.
13. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С.Шевченко. Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
14. Раевская М.М. Язык в ментальном пространстве: к проблеме постижения национальной логики мышления // Вестник Московского университета. Сер. 19 "Лингвистика и межкультурная коммуникация". 2006. № 1. С. 27-41.
15. Городецкая Л.А. Лингвокультурная компетентность личности : монография. М. : МАКС Пресс, 2007. 224 с.
16. Шахнарович А.М. Языковая личность и языковая способность // Язык - система. Язык - текст. Язык - способность : сб. статей. М. : Ин-т русского языка РАН, 1995. С. 211-223.
17. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
18. Карасик В.И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. М. : Гнозис, 2002. 333 с.
19. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) : монография. М. : Диалог – МГУ, 1998. 352 с.
20. Маслова В.А. Лингвокультурология. М. : Издательский центр "Академия", 2004. 208 с.
21. Левицький А.Е. Перспективи напрямів з'ясування меж когнітивно-дискурсивної парадигми // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук пр. 2007. Вип. 23. Ч. 2. С. 119-127.
22. Гумбольдт В. Язык и философия культуры; пер. с нем. [сост., общая ред. и статьи А. В. Гулыги и Г. В. Рамишвили]. М.: Прогресс, 1985. 450 с.
23. Потебня А. А. Мысль и язык. К. : Синто, 1993. 187 с.
24. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения : монография. М. : Гнозис, 2005. 352 с.
25. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. К. : вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. 230 с.
26. Слухай Н.В., Снітко О.С., Вільчинська Т.П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник. К. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. 367с.

REFERENCES

1. Bublejny`k, L. V. MKS: leksy`chni ta slovotvorni ukrayins`kobilorus`ki korelyaciyi // Problemy` zistavnoyi semanty`ky`. K. : KNLU, 2003. Vy`p. 6. S. 50-56.
2. Deny`sova, S. P. Karty`na svitu ta sumizhni ponyattya v zistavnomu doslidzhenni // Problemy` zistavnoyi semanty`ky`. K. : KNLU, 2005. Vy`p. 7. S. 9-14.
3. Vitgenshtejn, L. Filosofskie raboty; per. s nem. M. S. Kozlovoj. M. : Gnozis, 1994. - Ch. I. 612 s.
4. Manakin, V. N., Jazykovye kartiny mira v perspektivah kontrastivnoj leksikologii // Kul'tura narodov Prichernomor'ja : nauchn. zhurn. / Krym. nauchn. centr NANUkrainy. Simfropol' : 2002. № 2. S. 265-268.
5. Kubrjakova, E. S. Chelovecheskij faktor v jazyke. Jazyk i porozhdenie rechi. M. : Nauka, 1991. 239 s.
6. Oparina, E. O., Sandomirskaja, I. I. Frazеологія і колективна культура ідентичності // Profіlowanie w języku i w tekście. Lublin, 1998. S. 373-379.
7. Radbil', T. B. Osnovy izuchenija jazykovogo mentaliteta : ucheb. posobie. M. : Flinta: Nauka, 2010. 328 s.
8. Golubovskaja, I. A. Jetnicheskie osobennosti jazykovyh kartin mira : monografija. K. : VPC "Kiivs'kij universitet", 2002. 293 s.
9. Kornilov, O. A. Jazykovye kartiny mira kak proizvodnye nacional'nyh mentalitetov. M. : CheRo, 2003. 349 s.
10. Popko, L. P. Neologizacija v jazyke kak transljacija kul'turno-lingvisticheskoj mental'nosti: monografija. Dnepropetrovsk : GARKKil, 2007. 363 с.
11. Grishaeva, L. I., Curikova, L. V. Vvedenie v teoriju mezhkul'turnoj kommunikacii : uchebnoe posobie. M. : Izdatel'skij centr "Akademija", 2006. 336 s.
12. Karaulov, Ju. N. Russkij jazyki jazykovaja lichnost'. M. : Nauka, 1987. 263 s.
13. Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka : kol. monografija / [Bondarenko E.V., Martynjuk A.P., Frolova I.E., Shevchenko I.S.]; pod red. I.S.Shevchenko. H. : HNU imeni V.N. Karazina, 2017. 246 s.
14. Raevskaja, M. M. Jazyk v mentalnom prostranstve: k probleme postizhenija nacional'noj logiki myshlenija // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 19 "Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija". 2006. № 1. S. 27-41.
15. Gorodeckaja, L. A. Lingvokul'turnaja kompetentnost' lichnosti : monografija. M. : MAKS Press, 2007. 224 s.
16. Shahnarovich, A. M. Jazykovaja lichnost' i jazykovaja sposobnost' // Jazyk - sistema. Jazyk - tekst. Jazyk - sposobnost' : sb. statej. M. : In-t russkogo jazyka RAN, 1995. S. 211-223.
17. Bacevich, F. S. Narisi z lingvistichnoi pragmatiki : monografija. L'viv : PAIS, 2010. - 336 s.
18. Karasik V. I. Jazyk social'nogo statusa. M. : Gnozis, 2002. 333 s.
19. Krasnyh, V. V. Virtual'naja real'nost' ili real'naja virtual'nost'? (Chelovek. Soznanie. Kommunikacija) : monografija. M. : Dialog – MGU, 1998. 352 s.
20. Maslova, V. A. Lingvokul'turologija. M. : Izdatel'skij centr "Akademija", 2004. 208 s.
21. Levy`cz'ky`j, A.E. Perspektivni napryamy` zistavny`x doslidzhen` u mezhax kognity`vno-dy`skursy`vnoyi parady`gmy` // Movni i konceptual`ni karty`ny` svitu : zb. nauk pr. 2007. Vy`p. 23. Ch. 2. S. 119-127.
22. Gumboldt, V. Jazyk i filosofija kul'tury; per. s nem. [sost., obshhaja red. i stat'i A. V. Gulygi i G. V. Ramishvili]. M. : Progress, 1985. 450 s.
23. Potebnja, A. A. Mysli jazyk / A. A. Potebnja. K. : Sinto, 1993. 187 s.
24. Leontovich, O. A. Russkie i amerikancy: paradoksy mezhkul'turnogo obshhenija : monografija. M. : Gnozis, 2005. 352 s.
25. Bodriyar, Zh. Sy`mulyakry` i sy`mulyaciya. K. : vy`d-vo Solomiyi Pavly`chko "Osnovy`", 2004. 230 s.
26. Sluxaj, N. V., Snitko, O. S., Vil`chy`ns'ka, T. P. Kognitologija ta konceptologija v lingvisty`chnomu vy`svitlenni : navchal'ny`j posibny`k. K. : Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr "Ky`yivs`ky`j universy`tet", 2011. 367 s.

Conceptual and Language Pictures of the World

L. L. Slavova

Abstract. The article is devoted to the issues of language and conceptual pictures of the world reconstruction from the perspectives of comparative linguistics. One of the main methods of reconstruction is modeling. The picture of the world is defined as the imagination of a person about the surrounding world, fixed in a linguistic form, on the one hand, and as the result of a conceptual representation of reality through a system of key concepts – on the other hand.

Keywords: picture of the world, model, modeling, reconstruction, language personality.

Концептуальная и языковая картины мира в аспекте сопоставительного языкознания

Л. Л. Славова

Аннотация. Статья посвящена вопросам реконструкции языковой и концептуальной картин мира в аспекте сопоставительного языкознания. Одним из основных методов реконструкции является моделирование. Картину мира определяем как представление человека об окружающей действительности, что фиксируется в речевой форме, с одной стороны, и является результатом концептуальной репрезентации действительности через систему ключевых концептов, – с другой.

Ключевые слова: картина мира, модель, моделирование, реконструкция, языковая личность.